

СЛАВИША ОРЛОВИЋ

ДЕМОКРАТСКА ЦИВИЛНОСТ

Вукашин Павловић

ЦИВИЛНО ДРУШТВО И ДЕМОКРАТИЈА

Удружење за политичке науке Србије и Црне
Горе, Чигоја штампа, Грађанске иницијативе и
Факултет политичких наука, Београд, 2004.

За кратко време, након књиге *Друштвени покрети и промене*, од Вукашина Павловића добијамо нову књигу *Цивилно друштво и демократија*. То је прва целовита, теоријска, ауторска и кохерентна књига о цивилном друштву код нас.

Први део књиге бави се класичним и савременим појмом цивилног друштва, други део односом демократије и цивилног друштва, трећи питањем социјализма, рата и етничких конфликта, четврти, носи назив посткомунизам, цивилно друштво и демократске промене и пети, потиснуто цивилно друштво и ауторитарни поредак.

Током дуге историје у политичкој теорији, цивилно, односно, грађанско друштво (*koinonia politika, societas civilis, societe civile, burgerliche gesellschaft, civil society, societa civile*) и држава (*polis, civitas, etat, staat, state, stato*) били су међусобно испреплетени и заменљиви појмови. То је садржано у дихотомој теоријској па-

радиками, пре свега у англо-саксонској политичкој теорији од половине 18. до половине 19. века.

Повратак концепту цивилног друштва, иако има и елементе тренда и модног таласа, много више је узрокован његовом дуготрајношћу, „епохалном обухватношћу”, нормативним вредностима и теоријском адекватношћу овог појма (стр.15). Надовезујући се на Џона Кина, аутор указује на постојање три нивоа и три различите намене коришћења појма цивилног друштва. Прво, неки аутори користе овај појам у емпиријско-аналитичке и дескриптивне сврхе, друго, као нормативно-мобилизаторски концепт, и треће, има се у виду временска и етичка димензија овог појма. Концепти и практични модели, како истиче аутор, успоставили су се на идејама, надахнућима и искуствима која потичу из три прилично различита историјска корена, односно, из три специфична поља европске политичке културе: италијански градови - републике, континентално-европске и англо-америчке традиције. Овај појам је, сматра се, у дугом временском периоду представљао кључну реч европске политичке мисли.

Пратећи развој идеје о цивилном друштву у контексту дихотоме парадигме са државом, аутор, ослањајући се на Кина, наводи пет теоријских модела односа цивилног друштва и државе. То су: држава сигурности (Хобс), конституционална држава (Лок), минимална држава (Пејн), универзална држава (Хегел) и либерално-демократска држава (Мил, Токвил).

У односу на класични концепт, двадесети век доноси не само три значајне историјске иновације као што су Грамшијево схватање цивилног друштва, допринос теоретичара нових друштвених покрета и Хабермасово истраживање настанка јавног мњења, како сматра Џин Коен, већ још три, како мисли Павловић. То су: увиђање значаја културне димензије цивилног друштва, доприноси теорији цивилног друштва који су дошли из поља нових демократија и утицај глобализације и регионалних интеграција, попут европске, на схватање цивилног друштва.

Аутор указује како цивилно друштво има „врло интензивно значење усмерено истовремено и ка пољу теорије и ка пољу практичног друштвеног живота” (стр. 75). У том смислу, наглашавају се две специфичне димензије; теоријско-аналитичка и норматив-

но-мобилизаторска, или како се наводи: „Цивилно друштво је у том смислу агрегатни појам којим се означава специфичан скуп друштвених комуникација и социјалних веза, социјалних институција и друштвених вредности чији су главни актери: грађанин, са својим цивилним правима; грађанске (не-политичке и не-владине) организације, удружења, друштвени покрети и грађанске институције и све оно што у модерном друштву обухвата термин јавност” (стр. 75). Као нормативни концепт, посебно долази до изражаја у периоду транзиције из „више или мање ауторитарних у мање или више демократска друштвена и политичка уређења”. Цивилно друштво се осим основне дистинкције (разлике) у односу на државу, разликује и у односу на не-цивилно друштво, „оно се разликује од природног стања, или стања апсолутне империје, или стања рата” (стр. 73).

Наводећи основне предуслове за настанак и опстанак цивилног друштва, аутор, поред мира као општег услова, наводи и приватну својину и владавину права. У односу на државу, његова улога се огледа не само у снажном антиетатистичком набоју, ограничавању моћи државе, већ и у „обезбеђивању замене (супституције) за многе функције које су припадале држави”. Оно, дакле, није само противтежа већ и потпора држави, али и њен партнер. Цивилно друштво је било и остало „арена размене”, појам пун унутрашњих тензија и противуречности које раде и опстају заједно: „Цивилно друштво је оквир у коме се трага за синтезом приватног и општег добра; област заједништва (*community*) али и слободне индивидуе (*individualism*); поље права, али и експлоатације; јавне етике и индивидуалних интереса; индивидуалних страсти и јавне бриге” (стр. 80). Позитивни принципи на којима почива су: аутономија, асоцијативност, контрактуалност, плурализам, индивидуалност и самоиницијатива, солидарност, самоорганизација и добровољност, јавност, хуманост и хуманитарност и самопомоћ.

У другом делу књиге разматра се однос демократије и цивилног друштва, наглашавајући, пре свега, демократски потенцијал цивилног друштва. Према аутору, реч је о природним савезницима, а концепт цивилног друштва је од свог настанка имао снажан демократски набој. Међу многобројним демократским

функцијама цивилног друштва, „најзначајнија је свакако она којом цивилно друштво изграђујући и подижући ниво демократске политичке културе и развијајући, одговарајуће демократске вредности, ствара претпоставке за демократско функционисање институција државне власти” (стр. 86). Осим тога то су још његово антиетатистичко значење, аутономност у односу на политичку сферу и плурализам. Како истиче аутор: „Да би био стабилан, сваки политички систем мора да се поред политичких ослања и на не-политичке стубове поретка” (стр. 88).

Аутор указује како савремене концепције демократског друштва имају неколико битних заједничких елемената. Прво, он говори о отвореном друштву чија се отвореност исказује као могућност да се слободно изразе различити интереси појединаца и друштвених група, а социјална основа отвореног друштва је плурализам интереса. Друго, савремено друштво је сложено, комплексно друштво као последица две врсте чинилаца. Прва се тиче квантитативног територијалног увећања државе и броја становника, а друга се односи на усложњавање друштвеног живота и друштвених функција. Модерна друштва су комплексна, нарочито у односу на предмодерна друштва и политичке заједнице. Како истиче аутор: „Тако се, рецимо данас претпоставља да су у односу на политику: економски субјекти (предузећа) самостални; синдикати независни; штампа и масмедији слободни, универзитети аутономни; културна сфера неспутана, црква од државе одвојена; људска права и грађанске слободе загарантоване” (стр.117). И треће, савремено друштво је истовремено ризично друштво - неизвесности високог ризика.

У непријатеље цивилног друштва убраја деспотизам, рат, затворено друштво, сиромаштво, етнонационализам, корупцију, колективизам (идеолошки и други), нецивилност (стр.144-147). И у овој књизи долази до изражаја ауторова актуелност у односу на најновије теоријске расправе као што је дебата о социјалном или друштвеном капиталу. Њој су допринели Пјер Бурдије, Џејмс Колеман и нарочито Роберт Патнам. Социјални капитал, који је, како сматра аутор „у најновијим дебатама о цивилном друштву један од најфреквентнијих појмова” (стр.157), операционализује се и мери категоријама образовања, тренинга и искуства, или како га

је Патнам дефинише као тријадну мрежу, норми и поверења (*networks, norms and trust*) (стр.166). Ова расправа је допринела обнови токвиловске традиције.

За однос цивилног друштва и демократије, резимирајуће звучи став: „Цивилно друштво је нужан, мада не и довољан услов за демократију. То се показује не само у чињеници да цивилно друштво може да постоји и без демократије, већ још више у чињеници да постојање цивилног друштва не води аутоматски демократској политици” (стр.133)

У трећем делу (Социјализам, рат и етнички конфликти), аутор подсећа како је имплозија социјализма симултано била праћена експлозијом национализма. Он критикује национализам као, у бити колективистичку политичку формулу, али и указује на његову „недостижну предност на изборима” (стр.184). По аутору је индикативно да се расправе о односу цивилног друштва и државе распламсавају увек када дође до озбиљних криза државе. Он нас подсећа и на неке своје раније наступе, као што је прилог округлом столу „Срби и Хрвати”, одржаном 1992. у Загребу (тај текст је одштампан у зборнику о улози интелектуалаца који је приредио Јовица Трукуља у оквиру Кикиндских дијалога). Павловић каже: „Свестан сам да се на Балкану сопствено одувек првенствено одређивало према туђем, а да се туђе олако проглашавало погрешним” (стр.204). Рат и распад једне земље које више нема оставили су за собом пустош и далекосежне негативне последице, што наводи аутора да се присети речи Зорана Ђинђића: „Начин на који нека политичка заједница располаже својом прошлошћу одређује форму њеног идентитета” (стр.219).

У четвртном делу (Посткомунизам, цивилно друштво и демократске промене), аутор наглашава како се посткомунистичка друштва налазе у фактичком стању у коме су и (нова) држава и цивилно друштво још увек слаби и неразвијени, „Та друштва као да се налазе у ситуацији када је тешко рећи шта нам је прече и потребније: да ли модерно организована држава или развијено цивилно друштво” (стр.232). По њему, без реконституције и успостављања релативно развијеног цивилног друштва битно су умањене могућности демократског функционисања власти. Ово нарочито важи за друштва у транзицији, „друштва која ће још за-

дугу остати у политичком погледу трусна подручја” (стр.228). У једном броју ових земаља, сматра аутор, концепт цивилног друштва је одиграо врло важну, не само друштвену него и политичку улогу у процесу припрема за радикалне друштвене промене, као што су примери Пољске, Мађарске, Чешке и Словеније. Међутим, подсећа аутор, постоје јасни показатељи да је у периоду након преузимања политичке власти интерес за цивилним друштвом драстично опао у овим земљама.

Слабост цивилног друштва и незрело политичко поље, истиче аутор, има више негативних консеквенци по државу у посткомунистичким друштвима. Прво, неразвијено цивилно друштво је слаба основа за стварање способних и компетентних политичких елита у овим друштвима која се суочавају са кризом руковођења. Друго, у недостатку цивилног друштва као позитивног и критичког карактера државној власти, долази до централизације државног апарата и етатизације друштва. И треће, држава, потискујући и неразвијајући цивилно друштво дугорочно ради против себе, јер „темељи свакој власти су утолико стабилнији и трајнији уколико је њихова социјална основа шира, односно, уколико се држава поред политичких, ослања и на непотитичке стубове поретка” (стр.264). Коначно, демократска легитимација нових поредака не огледа се само у начину њиховог избора, већ и у начину владања. Пут од тоталитаризма до демократије је много тежи и дужи, него обрнут пут од демократије у тоталитаризам (Пјотр Стомпка).

Према аутору, да би се ушло у демократско друштво, потребно је прво да постоји јасна идеја и стратегија, односно, демократски пројекат главних политичких актера и друго, да постоји већинска или бар значајна масовна подршка грађана. Он не остаје само на дијагнози већ нуди веома плодну, уверљиву и применљиву теорију са снажним ауторским печатом, када говори о условима и стратегијама демократских промена (четврти део, једанаеста глава).

Када је реч о условима, аутор истиче да квалитет и брзина демократских промена зависе од много чинилаца. По првом услову, „карактер претходног режима битно утиче на квалитет и домете демократских промена”, тзв. Токвиловски услов (стр.272).

Други услов, „квалитет демократских промена у значајној мери зависи од начина на који је извршен демократски преокрет мирно или насилно”, Бичамова теза (стр.273). Трећи услов, „шансе за успешне демократске промене и развој су утолико веће уколико је економија друштва у бољем стању”, Шумпетер-Липсетов услов (стр.274). Четврти услов, „квалитет демократских промена зависи од квалитета политичке класе која је води, као и од примењене политичке формуле”, Москина политичка формула (стр.275). Пети услов, „у периодима етнизације политике високог интензитета услови за демократске промене су изразито неповољни; и обрнуто – шансе за демократске промене су повољније у условима ниског нивоа етнизације политике”, Офеов принцип деетнизације политике” (стр.276). У образложењу између осталог пише: „Западна капиталистичка демократска друштва су имала много природнији ток развоја. Мада су то међусобно повезани процеси, ипак су та друштва најпре формирала националне државе, затим успоставила уставне облике владавине, па тек онда развијале демократију” (стр.276). Шести услов, „цивилно друштво у политичкој демократији успоставља неопходна ограничења државне акције” (стр.277), Кинова синтагма о цивилном друштву. Поред ових унутрашњих, аутор наводи и један важан „спољњи” услов, међународно окружење - „могућности демократских промена и њихов успех у значајној мери може да зависи од међусобних односа одређене државе и међународног окружења” (стр.278).

Када је реч о стратегијама, оне могу бити реактивне и проактивне. Реактивне стратегије су изнуђене, пасивне и дефанзивне. То су стратегије ишчекивања, накнадног прилагођавања, краткорочне, по правилу површне и недовољно промишљене, тако да готово да стратегије у правом смислу и нема. Проактивне стратегије су „антиципирани одговори који максимално настоје да учествују у креирању будућих ситуација”. Оне су дугорочне, офанзивне и свеобухватне. У том духу аутор нуди своју већ од раније познату формулу и аналогију политичке и цивилне стратегије (стр.283-303).

У особиту вредност књиге спадају делови у којима аутор наглашава значај и повезаност економских односа, како са цивилним друштвом, тако и са демократијом. Ово поготову што су то

до сада обично била запостављана питања у нашој друштвеној теорији. Међу димензијама економског живота које улазе у цивилно друштво, аутор наглашава карактер својинских односа. У том смислу, приватна својина је природна основа цивилног друштва. Друго, наглашава се улога тржишта, не само да „тамо где не постоје тржишта цивилна друштва не могу да преживе” (Кин), већ и „тамо где нема цивилног друштва, не могу постојати ни тржишта”, сматра аутор. Он нас подсећа на један од камена темељаца либералне теорије још од Адама Смита, по коме у тржишном друштву, индивидуа која се управља према властитим интересима, најбоље промовише и постиже и интересе друштва. Овде можемо уочити блискост и повезаност цивилног друштва са либералном традицијом, што се огледа у акценту на индивидуалном грађанину, важности заштите приватне својине, на контроли, односно контрабалансу у односу на државу. Реч је о контроли, ограничавању и супростављању свакој арбитрности, халапљивости и грабежљивости државе. („predatory state”). У трећој економској димензији повезаној са цивилним друштвом која се тиче улоге синдиката, индустријских односа и индустријске демократије, аутор се ослања на социјалдемократску традицију и наслеђе државе благостања. Он указује како је маргинализација синдиката једна од последица транзиције услед процеса приватизације.

Разматрајући корелативну везу између економског развоја и демократије и обрнуто, аутор је свестан да ту нема јасних и једнозначних одговора ни у теорији ни у пракси. Постоје примери друштава која нису била демократска а имала су високе стопе економског раста („азијски тигрови”), али и економско богатство само по себи још не значи и гаранцију демократије (пример Саудијске Арабије). Ипак, аутор закључује како се данас широко прихвата мишљење да је демократија повољан (или повољнији) оквир за развој слободне тржишне привреде и економски развој у целини, као и обрнуто, да је економски развој добра основа за демократију. Демократија охрабрује инвестирање, гарантујући приватну својину и штитећи људска права, дозвољава слободан проток идеја, људи, добара и капитала, али и приморава владе на одговорно понашање (потрошњу).

У последњем, петом делу књиге (Потиснуто цивилно друштво и ауторитарни поредак), Вукашин Павловић сумира резултате истраживачког пројекта чији је он био покретач и координатор, а чији је резултат књига *Потиснуто цивилно друштво (1996)*. У интерпретацији резултата истраживања до којих су дошли учесници на пројекту, решектује се ауторство над идејама али истовремено долази до изражаја и снажан ауторски печат писца ове књиге. Са ове временске дистанце, након десетак година, можемо слободно рећи да је књига *Потиснуто цивилно друштво* потврдила и охрабрила све могућности друштвене теорије и нормативно и апликативно. Она је, то се без претеривања може рећи, теоријски и нормативно утрла пут и утемељила политичке промене у Србији од друге половине 90-их закључно са 2000.-ом. То се јасно може видети читајући проспективне делове поменуте књиге и увидом у оно шта се дешавало у том периоду. Вероватно није случајно да је С. Милошевић увелико радио на обрачуну са цивилним сектором (закони о медијима и о универзитету 1998, а припремљен је био и Закон о НВО), али је у тој борби остао затечен. Цивилни сектор му је значајним делом и дошао функције. Ова књига је била незаобилазно штиво за невладине организације, представнике независних медија, аутономне групе и појединце широм Србије. Пројекат-књига *Потиснуто цивилно друштво* не спада у накнадну памет, како обично бива, већ благовремену мисао забринутих мислећих људи за судбину друштва у којем делују. Њену антиципацијску садржину је потврдило и вредновало време које је остало иза нас.

Аутор ове књиге није пропустио ни да се критички осврне на то шта се са цивилним сектором код нас десило и дешава данас. Невладине организације показују високу фрагментираност и неспособност да се повезују и удружују своју социјалну енергију, чиме себе гурају на маргину. Томе доприноси и њихова слаба материјална основа и зависност од финансијске помоћи, пре свега, из не-домаћих извора. Осим тога, један део цивилног сектора је након политичких промена ушао у структуру власти. Такође, дошло је до смањења интересовања мислећи да је након промена ствар готова, чак је дошло и до опонашања цивилних од стране нецивилних група, што је започето још у старом режиму. Политичке партије су након 2000. једнострано напустиле своје саборце

из цивилног сектора који су играли значајну улогу у њиховом доласку на власт.

Аутор ове књиге има разлога за троструко задовољство и сатисфакцију. Прво, идући „путем којим се ређе иде”, то практично значи „против струје” (до дисциплинске комисије и написане суспензије на матичном Факултету политичких наука), доживео је потврду колико је далекосежно био у праву. А у Србији, на жалост, бити у праву пре времена - значи не бити у праву. Свестан тога, он је као слободномислећи посленик друштвене теорије и цивилно - друштвено увек ангажован, трагао за одговорима на питања која још увек нису ни била постављена. Друго, уводећи, уз још мали број колега, један „нови-стари” концепт у наше академско поље, допринео је етаблирању овог значајног теоријског комплекса за који је наша друштвена наука била ускраћена. И треће, помало лично, он је имао и има ретку срећу да је са значајним бројем аутора и теоретичара које, између осталог, наводи и у овој књизи, успео да буде не само колега, већ и дугогодишњи пријатељ, од једног Џона Кина, до Зорана Ђинђића.

Књига *Цивилно друштво и демократија* је добродошла сваком сегменту и нивоу цивилног (грађанског) друштва, од индивидуалног грађанина, грађанских асоцијација, као и читавој јавности, али и оним не-цивилним деловима друштва на путу до демократске цивилности.